

Makale Künyesi (Araştırma): Karaman, A. (2019). Eski Türkçe az sesteş kökü üzerine. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*. 4 (1), 13-34.

ESKİ TÜRKÇE AZ SESTEŞ KÖKÜ ÜZERİNE

Ahmet KARAMAN¹

ÖZET

Diller, dış dünyadaki sayısız kavramın karşılanması adına, bazı yöntemlere başvurmaktadır. Çünkü dillerin üretebildikleri sesler sınırlıdır. Bu sebeple, üretilen sesler kullanılarak, sınırsız sayıdaki kavram karşılanmaya çalışılır. Bu gereksinim sonucu dillerin kullandığı yöntemlerden en önemlileri arasında, sözcükler arasında kurulan anlamsal ilişkiler, sözcüklerin yan ve mecaz anlamlar kazanması ve ikileme oluşumu sayılabilir. Kimi durumlarda ise tek bir sözcük hem eş / sesteş hem yan-mecazi anlamlar kazanmış hem de ikileme teşkilinde kullanılmıştır. İşte bu üç yöntemin işlenmesiyle, farklı kavramları karşılayan sözcüklerden bir tanesi de *az* sözcüğüdür. Eski Türkçe Dönemi'nde, *az* sözcüğü, sesteş kök özelliği göstererek hem eylem hem ad olarak kullanılmıştır. Dahası *az* sözcüğü eş anlamlar kazanmış olmanın yanında çeşitli ikilemelerin de unsuru olmuştur. Bu yazıda Eski Türkçe Dönemi'nde, *az* sözcüğünün tüm anlamsal boyutları incelenecektir. Daha sonrasında ise *az* sözcüğünün unsuru olduğu ikilemeler saptanacaktır. *Az* sözcüğünün kazandığı farklı anlamlar ve unsuru olduğu ikilemeler, örnekleriyle birlikte verilecektir.

Anahtar kelimeler: Az / az-, sesteş kök, ikilemeler, eski Türk yazıt ve el yazmalarında ikilemeler, eski Uygur yazmalarında ikilemeler.

ABOUT THE AZ HOMONYM IN OLD TURKIC

ABSTRACT

Languages refer to some methods in order to meet the myriad concepts in the external world. Because the voices that languages can produce are limited. For this reason, an unlimited number of concepts are tried to be met by using the sounds produced. There are among the most important methods used by languages as a result of this requirement, semantic relations between words, semantic and metaphorical meanings of words and formation of hendiadyoins. In some cases, a single word has gained both synonyms-homonym and side-metaphorical meanings and has been used in the hendiadyoins.

¹ İnönü Üniversitesi, Doktora Öğrencisi. karamana00@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2524-8972>.

One of the words that meet the different concepts with the operation of these three methods is the *az* word. In the old Turkish period, the *az* word was used as both action and name by showing the homonym root feature. What's more, the *az* word has been an element of the various hendiadyoins. In this article, all semantic dimensions of the word *az* in the Old Turkish period will be examined. Then, the hendiadyoins that are the elements of the word *az* are determined. The different meanings of the word *az* and hendiadyoins that are the elements of the word *az* will be given with examples.

Key words: Az / Az-, homonym root, reduplication duals / hendiadyoins, hendiadyoins in old Turkish inscriptions and manuscripts, hendiadyoins in old Uighur manuscripts.

GİRİŞ

Türk dilinin en eski yazılı belgeleri, eski Türk yazısı ile yazılmış yazıtlar ve el yazmalarıdır. Eski Türk yazısı ile taşlara işlenmiş olan bu ilk yazılı belgelerin kimileri II. Türk Kağanlığı ile Ötüken Uygur Kağanlığı dönemlerinden kalma resmi yazıtlar iken kimileri ise Yenisey bölgesinde yaşayan Türk halkının bizzat diktiği mezar taşı yazıtlarıdır. Orta Asya bozkırından Kafkasya'ya oradan da Orta Avrupa'ya dek uzanan topraklarda da bu yazının kullanılmış olduğu bilinmektedir. Söz konusu yazıtlarda kullanılmış olan alfabe, Hint-Avrupa ve İskandinav kökenli bazı alfabelere benzetilmiştir. Ancak bu benzerlik, o dönemde herhangi bir insanın, eline taşı işlemek için aldığı keski-çekiç türünden bir aletle, taşa oluşturabileceği işaretlerin aynılığı kadardır. Zira alfabedeki şekiller aynı olsa bile, bu şekiller aynı sesleri karşılamamaktadır. Türkler 9. ve 10. yüzyıllarda ise artık taşlara işlemek yerine, kâğıt kullanarak da bu yazıyı devam ettirmiştir.

Dış dünyada sayılamayacak derecede varlık bulunmaktadır. Her varlığın ise birbirinden ayırt edilebilecek bir karşılığının bulunması gerekmektedir. Dillerin üretebileceği ses sayısı ortalama 45-50 civarındadır. Bu itibarla, her bir varlık için birbirinden büsbütün farklı kavramların üretilmesi mümkün değildir. İşte bu açmazın giderilebilmesi adına, diller bazı yöntemlere başvurur. Türk dilinin de başvurduğu bu yöntemlerden en önemlileri arasında, sözcükler arasında kurulan anlamsal ilişkiler, sözcüklerin yan ve mecaz anlamlar kazanması ve ikileme oluşumu sayılabilir. Kimi durumlarda ise tek bir sözcük hem eş/sesteş hem yan-mecazî anlamlar kazanmış hem de ikileme teşkilinde kullanılmıştır.

İkileme, anlatılmak istenen duygu ve düşüncelerin aktarım gücünü artırmak, anlatımı / anlamı kolaylaştırmak / pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek gibi amaçlarla, aynı kelimenin tekrar edilmesi veya yakın anlamlı yahut zıt anlamlı ya da sesleri birbirini

benzeyen iki veya daha fazla kelimenin yan yana kullanılmasıdır. İkillemeyi oluşturan kelimeler arasında, anlam ya da ses yönünden benzerlikler bulunmaktadır. İkillemelerin üstlendikleri bir diğer fonksiyon da hiç şüphe yok ki sözü güzelleştirmesidir. Eski Türk yazısıyla yazılmış yazıtlar ve el yazmaları ile eski Uygur Türkçesi metinlerinde bulunan ikilemelere bakıldığında, gerek anlatılmak istenen duygu ve düşüncelerin aktarım gücünü artırmak, gerek anlamı/anlatımı kolaylaştırmak/pekiştirmek gerekse de sözü güzelleştirmek işlevlerinin çalıştığı görülmektedir. İkillemeler oluşurken meydana gelen; anlam değişimleri, soyutlaşmalar ve mecazî kullanımlar, Türk dilinin, daha o çağda ne derece işlendiğini ve olgunlaştığını göstermektedir. Bu çalışmada, *az* sözcüğünün hem bir adı karşılığında hem de eylem olarak kullanıldığında, unsuru olduğu ikilemeler semantik açıdan incelenecektir.

Eski Türkçede *az* sözcüğü sesteş kök niteliği taşımaktadır. Bu noktada, ortak kök ile sesteş kök kavramları birbirine karıştırılmaktadır. Ortak kökler, hem yazılış itibarıyla hem de anlamsal olarak birbiriyle ilgili köklerdir. Sesteş kökler ise yazılış itibarıyla aynı olmakla birlikte aralarında anlamsal hiçbir ilginin bulunmadığı köklerdir. *Az* sözcüğü sesteş kök olmanın yanında, yan ve mecaz anlamlar da kazanmıştır. Eski Türkçede *az* sözcüğü, eylem olarak kullanıldığında da bir adı karşılığında birden fazla anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Ayrıca *az* sözcüğü bazı ikilemelerin de unsuru olmuştur. Yapılacak bu çalışmada, *az* sözcüğünün unsuru olduğu ikilemelerin, anlamsal boyutlarının ortaya konulması, Eski Türkçe Dönemi'ne ait metinlerin daha iyi anlamlandırılması noktasında da katkılar sunacaktır. Bu yazıda, söz konusu farklı anlamlar, eski Türkçedeki örnek kullanımlarıyla birlikte derinlemesine incelenecektir.

Türkçenin ilk yazılı belgeleri, farklı bağlamları içerdiğinden, her metinde eski Türkçeye ait değişik sözcükler yer almaktadır. Bu bakımdan, Eski Türkçe Dönemi'ni konu alan çalışmalarda, bütüncül bir araştırmaya ihtiyaç vardır. Bu yazının konusu olan *az* sözcüğünün, eski Türkçedeki farklı anlamsal boyutlarının daha iyi bir biçimde ortaya konulabilmesi adına, *az* sözcüğü, eski Türk yazısıyla yazılmış yazıtlar, el yazmaları, eski Uygur Türkçesi ve Karahanlı Dönemi metinlerinin tamamında aranacaktır. Türk dilinin Eski Türkçe Dönemi'nin bir parçası olan Karahanlı Türkçesi metinlerinde de *az* sözcüğünün farklı kullanımları eğer varsa tespit edilecektir.

1. Ad Olarak Az

1.1. ‘Çok, Fazla Olmayan / Biraz’ Anlamında Az

Az sözcüğü eski Türk yazısıyla yazılmış yazıtlar incelendiğinde; II. Türk Kağanlığından kalan, Köl Tegin, Bilge Kağan, Bilge Tonyukuk, Ongin, Küli Çor ile Ötüken Uygurlarından kalan Şine Usu yazıtlarında ve el yazması eserlerden Irk Bitig’de ‘çok, fazla olmayan / biraz’ anlamında kullanılmıştır. Sözcüğün eski Türkçedeki temel anlamı budur. Sözcük, Yenisey bölgesi, Dağlık Altay Cumhuriyeti ve Kırgızistan yazıtlarında, bu anlama gelecek şekilde saptanmamıştır. Eski Uygur Türkçesi metinleri ile Karahanlı Dönemi eserlerinde de bu anlamın devam ettiği görülmektedir. Sözcüğün bu anlamını içeren birkaç örnek aşağıda verilmiştir:²

[...] *çıgañ bodunug bay kılum az bodunug üküş kılum* [...] “Yoksul halkı zengin ettim. **Az** halkı çoğalttım.” [KT, G 10] (Aydın, 2017, s. 50).

üküş téyin neke korkur biz az téyin ne basınalım tegelim [...] “(sayıları) çok diye niye korkuyunuz? **Azız** diye yenilecek miyiz? Saldıralım.” [T B 4] (Aydın, 2017, s. 114).

[...] *éşi yér tapa az er ı<d>um* [...] “Müttefiklerin yerine doğru **az** adam gönderdim.” [ŞU D 11] (Aydın, 2018, s. 58).

[...] *ança bilinler bo ırk başınta az emgeki bar* [...] “Öylece biliniz ki bu falın başında (**az**) **biraz** sıkıntı vardır.” [Irk Bitig 57] (Yıldırım, 2017, s. 47).

[...] *könlün köküzüñ bütmeki az* [...] “inancın **zayıf (az)**” [TT II Y 36. 14, 83] (Bang W. ve Gabain A. von, 1929, s. 248).

[...] *bay barımlıg tınlıglar az yok çıgay tınlıglar üküş* [...] “Zengin insanlar **az**, yoksul insanlarsa çok” [TT VI, Sekiz Yükmek, 024] (Bang W. vd. 1934, s. 106).

Az sözcüğü, eski Uygur Türkçesi verimlerinden Kşanti Kılguluk Nom Bitig’de *yuka* sözcüğüyle birlikte *az yuka* ikilemesinin unsuru olmuştur. Bu ikilemenin anlamı ise ‘az, sığ / çok derin olmayan’ olarak ifade edilebilir.

[...] *ädgü öglü köñülü olarnı üzä azk(t)ya yukak(t)ya bolur* [...] “Onlara karşı iyiliği, **azıcık** olur” [Kşanti Kılguluk Nom Bitig, BTT XXV, 295] (Wilkens, 2007, s. 70).

² Daha fazla bilgi için ayrıca bk. ED 277a.

1.2. Bir Boy Adı Olarak Az

Orta Asya bozkırlarında, Köktürkler çağında yaşamış olan bu halk hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Dahası Az ifadesiyle bir soy adının mı yoksa boy adının mı ifade edildiği dahi belli değildir. Azların, Yenisey Irmağı'nın batı veya sol kıyıları ile, Alaş akarsuyu Bay-Tayga yöresi civarında yaşamış oldukları düşünülmektedir. Azların lideri ise İlteber unvanını kullanmıştır³. Bu boy adı, II. Türk Kağanlığı'ndan kalan, Köl Tegin, Bilge Kağan, Bilge Tonyukuk, Küli Çor ve Uygurlara ait Tariat (Terh) yazıtları ile E 68 numaralı Yenisey bölgesi yazıtı olan El-Başı yazıtında tanıklanmıştır. Dağlık Altay Cumhuriyeti ve Kırgızistan yazıtları ile eski Türk yazısıyla yazılmış el yazmaları, eski Uygur metinleri ve Karahanlı Dönemi eserlerinde, bu kavim adı yer almamaktadır.

[...] *az bodunug étip yar[atıp]* [...] “Az halkını düzene sokup örgütleyerek” [KT D 19] (Aydın, 2017, s. 57).

[...] *çölgi az eri bultum éşi<d>tim az yér y²[olı] anı b[irle] ermiş* [...] “Bozkır Azlarından bir adam buldum. (Şöyle) işittim: “Az ülkesinin yolu Anı (Irmağı) boyunda? imiş.” [T D 6-7] (Aydın, 2017, s. 110).

[...] *teyri kanım atlığı tokuz tatar yéti yéğirmi az buyruku tonrad²a seşüt buja* [...] “İlahi (yüce) hanımın atlıları (süvari birliği) Dokuz Tatar(lardan) on yedi, Az(lardan) komutanlar, Tongra(lardan) generaller ve süvari birliğinden (oluşuyordu). [Ta K 2] (Aydın, 2018, s. 47).

[...] *az totog ançınganga? k^l<...>* [...] “Az(ların) askeri valisi <... >” [El-Başı 13] (Aydın, 2019, s. 181-182-183).

1.3. Bir Hayvan Adı Olarak Az

Zoolojide mustela erminea olarak bilenen, sansargillerden, yazın esmer kırmızı, kışın beyaz renkli kürkü ile değerli olup etçil bir hayvan olan kakım, eski Türk yazıtlarında hem az hem de as şeklinde geçmektedir. Eski Türkçede az / as olarak geçen bu hayvanın sözlüklerdeki karşılığı olarak gösterilen ‘kakım’ sözcüğünün kökeni ise Arapçadır⁴. Bu hayvan adı, eski Türk yazıtları içerisinde, yalnızca Dağlık Altay Cumhuriyeti yazıtlarından A 85 numaralı İnegen yazıtı ile Yenisey bölgesi yazıtı olan E 98 numaralı Uybat VI ve E 123 numaralı Tepsey VIII yazıtlarında tanıklanmıştır. İnegen ve Uybat VI

³ Daha fazla bilgi için ayrıca bk. Aydın, 2018, s. 102; Aydın, 2015, s. 138; Aydın, 2011, s. 392; Aydın, 2008, s. 98; Golden, 2002, s. 115; Ölmez, 1997, s. 175.

⁴ As hakkında ayrıca bk. ED 240a.

yazıtlarında *as* olarak geçen sözcük, Tepsey VIII yazıtında *az* biçimindedir. Eski Uygur metinlerinde ise bu hayvan adı geçmemektedir. Kaşgarlı ise DLT'nin *az* bahsinde, *as*, *kakım*, *şin*'li şekli de vardır ve o daha doğrudur, demektir. *As* bahsinde ise *as*, *kakım*, *Ze*'li şekli de vardır, bu kelimeyle cariyeler adlandırılır, demektir (Ercilasun – Akkoyunlu, 2015, s. 38).

g? ay külüg az a irbiş e “(Adım) Ay Külüg. **Kakım** ve Sibiryâ panteri.” [E. 123. Tepsey VIII] (Aydın, 2019, s. 219).

1.4. ‘Arzu, Heves, Hırs, Tutku’ Anlamında Az

Az sözcüğünün bu anlamı, eski Türk yazısıyla yazılmış yazıt ve el yazmaları ile Karahanlı Dönemi metinlerinde görülmemektedir. Eski Uygur metinlerinde ise sınırlı sayıda kullanımı vardır. Dahası, *az* sözcüğü bu anlamıyla tek başına değil; *nızvani*, *amranmak*, *övke*, *suk* ve *armıl* sözcükleriyle birlikte kullanılmıştır. *Az* sözcüğü, anılan bu sözcüklerle birlikte, ikileme teşkilinde kullanılmıştır. Eş ya da yakın anlamları karşılamak için kurulmuş olan söz konusu ikilemeler örnekleriyle birlikte aşağıda verilmiştir.

1.4.1. *az nızvani*

Nızvani sözcüğü, tıpkı *az* sözcüğü gibi ‘hırs, tutku, heves’ anlamına gelmektedir. Eş anlamlara gelen bu iki sözcük, *az nızvani* ikilmesinin unsuru olmuştur. Herhangi bir şey için duyulan; aşırı isteğin, hevesin, arzunun bir ifadesi olan bu ikilemenin görüldüğü yerler aşağıda verilmiştir:

[...] *tavar buşı yalañuz az nızvanıg ok kever küçsiretür* [...] “Mal sadakası yalnızca (aşırı) **hırs** (ve) **tutkuyu** zayıflatır güçsüzleştirir.” [A. Y., III. Teg., 163 (III. 19a), 10] (Kaya, 1994, s. 131).

[...] *az nızvanıka agukup artayu yokadururta* [...] “(Aşırı) **arzu** (ve) **heveslerle** zehirlenerek bozulup kendini kaybetmek üzereyken” [7. Büyük İlahî (Mani İçin)] (Arat, 1991, s. 40), [T III D 259 22, 260 32, 28] (Bang W., Gabain A. von, 1930, s. 186).

[...] *ogrılarınñ birin az nızvani ogrınta ölärmüş* [...] “Hırsızların biri (aşırı) **hırs** (ve) **tutku** uğrunda öldürmüş” [T II D 178b 180, 19-20] (Bang W. ve Gabain A. von, 1929, s. 424).

[...] *az nızvanıka ersikip ayıg kılınç üküş kıltnız* [...] “(Aşırı) **hırs** (ve) **tutkuya** iğrenip çokça iyi amel işledik” [BTT XIII, 16. Metin, 39] (Zieme, 1985, s. 109).

Eski Uygur Türkçesi metinlerinden Kşanti Kılguluk Nom Bitig’de bir de *az nızvanılıg* ikilemesi vardır. Bu ikileme ise ‘(aşırı) hırs (ve) açgözlülük, tutkulu olma’ şeklinde anlamlandırılabilir.

[...] *az nızvanılıg ämgäklig taloyda uzatı [är]käçläniürläär* [...] “(Aşırı) **hırs** (ve) **açgözlülük** acısıyla okyanusta uzun süre sürüklenirler” [Kşanti Kılguluk Nom Bitig, BTT XXV, 387]. (Wilkens, 2007, s. 76).

1.4.2. *az amranmak*

Amranmak sözcüğü aslında ‘sevgi, aşk, sevinç, sevmek’ anlamlarına gelmektedir (Caferoğlu, 2015, s. 14). Ancak *az* sözcüğüyle birlikte oluşturduğu ikilemenin anlamı, ‘bir şeye duyulan karışkonulamaz istek, hırs, tutku, açgözlülük’ olarak ifade edilebilir. *Amranmak* sözcüğü, söz konusu ikilemenin içinde ‘isteğin aşırısı, tutkunun açgözlülüğe dönüşmesi’ anlamını karşılamaktadır.

[...] *tavar buşı yalajuz az amranmak uguş yértinçüdin yme üntürü ermez* [...] “Mal sadakası yalnızca (aşırı) **hırs** (ve) **açgözlülük** hakim olan bölgeden kurtarmaz.” [A. Y., III. Teg., 162 (III. 18b), 21] (Kaya, 1994, s. 131).

[...] *az amranmak köñül agulug yılanka okşayur* [...] “(Aşırı) **hırs** (ve) **açgözlülük** zehirli yılana benzer” [BTT I, B, 11. Yaprak, 1 (65)] (Hazai – Zieme, 1971, s. 23).

[...] *az amranmak bo köñüllüg alkuta maru tıdıñlar* [...] “Her şeyden önce (aşırı) **hırs** (ve) **açgözlülüğü** engellemek gerekir” [BTT XIII, 15. Metin, 21] (Zieme, 1985, s. 107).

[...] *ymä az amranmak üzä* [...] “Yine (aşırı) **hırs** (ve) **açgözlülük** üzerine” [Kşanti Kılguluk Nom Bitig, BTT XXV, 1586] (Wilkens, 2007, s. 156).

Az nızvanı ve *az amranmak* ikilemelerinin, Altun Yaruk’un 3. kitabının birbirine yakın satırlarında görülmesi dikkat çekicidir. İki ikileme de benzer anlamlara gelmektedir. Her iki ikilemenin esas unsuru *az* sözcüğüdür. *Az* sözcüğünün ‘aşırı istek, tutku, hırs’ anlamı, *nızvanı* ve *amranmak* sözcükleriyle birlikte kullanılarak oluşturulan ikilemeyle pekiştirilmiştir.

1.4.3. *az övke / azlı övke / azsız övkesiz*

Az sözcüğünün sözü edilen ‘hırs tutku’ anlamıyla, *övke* sözcüğü arasında, ilk bakışta zorlama gibi görünen anlamsal ilişki, aynı ikilemenin unsuru oldukları görüldüğünde ortaya çıkmaktadır. ‘Bir şeye duyulan aşırı istek, arzu, heves, hırs’ sonucunda, kişide öfke uyanmaktadır. Bu itibarla, eski Uygur edebiyatında, aşırı hırs ve

sonucunda oluşan öfke, *az övke* ikilemesiyle ifade edilmiştir. Söz konusu ikilemenin bir başka anlamının da *az* sözcüğünün, yazının ilerleyen bölümlerinde değinilecek olan ‘yoldan çıkmak’ anlamıyla paralel olarak ‘azmış, yoldan çıkmış’ olduğu söylenebilir. İkilemenin, ‘hırslı öfkeli’, ‘hırssız öfkesiz’ anlamlarını karşılayan örnekleri de aşağıda belirtilmiştir.

[...] *adınlarını az övke biligsiz küni küvenç körüm sizik ulatı nızvanıları teprep* [...] “Başkalarının **hırs öfke**, yersiz kıskançlık, gurur (dolu) bakış, kuşku (ve) ilaveten (aşırı) tutkularını sarsarak” [A. Y., IV. Teg., 229 (IV. 15a.), 16] (Kaya, 1994, s. 159).

[...] *az övke biligsiz küni küvenç körüm sizikte ulatı kamağ nızvanılar erür* [...] “**Hırs öfke**, yersiz kıskançlık, gurur (dolu) bakış, kuşku (ve) ilaveten tüm hırslar bulunur” [A. Y., IV. Teg., 243 (IV. 22a.), 23] (Kaya, 1994, s. 164).

[...] *biligsiz az övke küvemç toğarlar belgüerler* [...] “Yersiz **hırs öfke** (ve) gurur doğar, oluşur” [A. Y., IV. Teg., 247 (IV. 24a.), 6] (Kaya, 1994, s. 166).

[...] *basa yana az övkeler biligsiztin* [...] “Aynı zamanda **hırs öfke** ve bilgisizlikten dolayı” [14 A. İnanç] (Arat, 1991, s. 150).

[...] *ej ilki azlı övkelî nızvanıların* [...] “En başta **hırslı öfkeli** tutkuları” [A. Y., IV. Teg., 225 (IV. 13a.), 9] (Kaya, 1994, s. 157).

[...] *azsız övkesiz biligsiz bo üç törlüg* [...] “**Hırssız öfkesiz** yersiz bu üç türlü” [A. Y., IV. Teg., 241 (IV. 21a.), 21] (Kaya, 1994, s. 164).

[...] *tuñlıgların azsız övkesiz biligsiz* [...] “Canlıların **hırssız öfkesiz** yersiz” [A. Y., IV. Teg., 243 (IV. 22a.), 4] (Kaya, 1994, s. 164).

1.4.4. azsız suksuz

Suk sözcüğü tıpkı *az*, *nızvanı* ve *amranmak* sözcüğü gibi ‘ihtiras, heves, istek’ anlamına gelmektedir. Yine, *az* sözcüğünün bu anlamıyla birlikte kullanılarak ikileme oluşturulmuştur. Eski Uygur edebiyatında, *az suk* olarak değil, olumsuz şekli olan *azsız suksuz* biçimi tanıklanmıştır. Bu ikilemenin anlamı ‘hırssız ihtirassız, tok gönüllü’ olarak ifade edilebilir.

[...] *kök kalık teg yuklunmaksız azsız suksuz* [...] “Gökyüzü gibi bulaşılmaz **hırssız ihtirassız**” [15. Hikmet Fazileti] (Arat, 1991, s. 156).

1.4.5. *azsız esirkençsiz*

Kşanti Kılğuluk Nom Bitig'de *azsız suksuz* ikilemesiyle benzer anlama gelen *azsız esirkençsiz* ikilemesi geçmektedir. Bu ikileme, 'aşırı tutkuya, hırsa, açgözlülüğe düşmeyen, eli açık, cömert' anlamına gelmektedir:

[...] *azsız üsirkänçsiz köñülüg* <:> *ulug köñülüg* [...] “Cömert yüreği / cömertliği, büyük yüreği / büyük yardımserliği [Kşanti Kılğuluk Nom Bitig, BTT XXV, 3227-3228]. (Wilkens, 2007, s. 246).

1.4.6. *az armul / almır*

Armul / almır sözcüğü eski Uygur metinlerinde tek başına sınırlı sayıda tanıklanmıştır. Söz konusu sözcük, özellikle *az armul / almır* ikilemesininin bir unsuru olarak *az* sözcüğü ile birlikte kullanılmıştır. *Armul / almır* sözcüğü, *az* sözcüğünün 'hırs, istek, arzu' anlamının eş anlamlısı gibi görünmektedir.⁵

[...] *övke az armul kılınçı artuk küçlüg erip* [...] “Öfke hırs tutku (dolu) ameli çok güçlü kılıp” [TT VI, Sekiz Yükmek, 71] (Bang W. vd. 1934, s. 110).

[...] *az almır bolmasar* [...] [44a. 10 = 110a, 15] “Hırs (ve) tutku dolu olmasa” (Tekin, Maytrisimit, s. 98).

[...] *az almır bolmaz* [...] “Hırs (ve) tutku dolu olmaz” [44a. 10 = 110a, 16-17] (Tekin, Maytrisimit, s. 98).

[...] *biz yime az almır köñlümüz küçlüg bolup* [...] “Biz yine, hırs (ve) tutku dolu gönülümüz ağır basıp” [72. 5 = 13 320 187, arka 47-48] (Tekin, Maytrisimit, s. 136).

1.4.7. *az saran*

Az ismiyle kurulan bu ikilemelerden başka, anlamı tartışmalı bir de *az saran* ikilemesi vardır. Clauson *saran* sözcüğü için, 'miser, miserly (cimri, tamahkâr)' anlamını verir (ED 853b, 854a). A. Caferoğlu sözlüğünde *saran* sözcüğünün karşılığı olarak, 'eli sıkı, hasis, cimri' karşılığını verir (2015, s. 197). *Saran* sözcüğü Karahanlı Dönemi eserlerinde de 'cimri' anlamında kullanılmıştır. Serkan Şen'in yüksek lisans tezi olan Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler adlı çalışmada, *az saran* ikilemesi 'aç gözlü hasis' olarak verilmiştir (Şen, 2002, s. 48). M. Ölmez de aynı konuyla ilgili yaptığı çalışmada *az*

⁵ Ş. Tekin sözcüğü *almır* olarak okur ve ikilemeyi de *az almır* olarak verir (Tekin, 1976, s. 98). *Armul* için ayrıca bk. ED 146b.

saran için, ‘haset ve cimri, kıskanç ve pinti’ anlamını verir (Ölmez, 2017, s. 243-311). Gerek Şen’in gerekse de Ölmez’in yapmış oldukları bu anlamlandırmaların nedeni, *saran* sözcüğüyle *az* sözcüğü arasında anlam ilişkisi kurmalarıdır. Bundan başka, *az* sözcüğünün bu tip bir ‘kıskançlık’ anlamını içerdiği örnek tanıklanmamıştır. Yalnız Altun Yaruk’ta geçen, *azlanma- künileme-* ikilemesinin anlamını, ‘kıskanmak’ anlamındaki *künile-* sözünden hareketle ‘kıskanmak’ olarak tespit etmek mümkün olabilir. Bu itibarla, *az* sözcüğünün yukarıda belirtilen ikilemelerde de görülen, ‘tutku, arzu, hirs’ anlamı göz önüne alınarak *az saran* ikilemesinin, ‘hırslı cimri’ olarak karşılanması daha doğru gibi görünmektedir. Bu durumda, kötü izlenimler uyandıran, ‘bir şeye duyulan aşırı istek, tutku, arzu, hirs ile cimrilik, eli sıkılık’ arasında anlam ilişkisi kurularak *az saran* ikilemesi oluşturulmuştur. Bu tip kötü özelliklerin yan yana anılacak kişinin bunlardan kurtulmasının önemini vurgulanması, eski Uygur metinlerinde sık karşılaşılan bir durumdur. Ayrıca *az* sözcüğünün kazandığı bu ‘cimrilik’ anlamı *azlan- kıvırgaklan-* eş anlamlı ikilemesinde de görülebilir. Zira *azlan- kıvırgaklan-* ikilemesi de ‘cimrilik, pintlilik etmek’ anlamına gelmektedir.

[...] *emgek tözlüg az saran köñülümizni tarkaru kéterü* [...] “Sıkıntı esaslı, **hırslı cimri** gönlümüzü (bu duygulardan) uzaklaştırarak (bu duyguları) dağıtarak” [A. Y., VII. Teg., 472. (VII. 7b), 4] (Kaya, 1994, s. 263).

[...] *ol kişi az saran köñül turgulguluk ermez* [...] “O kişi **hırslı cimri** gönlünü (bu duygulardan) kurtaramaz.” [A. Y., VIII. Teg., 526. (VIII. 15b), 16] (Kaya, 1994, s. 285).

Az adı yukarıda ifade edilen anlamlarının yanında, bir de II. Türk Kağanlığı’ndan kalan Köl Tegin yazıtının kuzey yüzünün beşinci ve sekizinci satırlarında tanıklanmıştır.

[...] *köl tégin az yağızın² binip oplayu tegip* [...] “Köl Tegin **Az** yağız (atına) binip ileri atılıp saldırıp” (Aydın, 2017, s. 66).

[...] *köl tégin az yağızın² binip tegdi* [...] “Köl Tegin **Az** yağız (atına) binip saldırdı.” (Aydın, 2017, s. 66-67).

Satırlar incelendiğinde, *az yağız* ifadesinden ya Köl Tegin’e ait bir atın ismi, rengi ya da cinsi anlaşılmaktadır. Buradaki *yağız* sözcüğü ‘kahverengi’ anlamında bir sözcüktür ve atın rengini belirtir. Atın rengini ifade eden bu *yağız* sözcüğünün Moğolca karşılığı ise ‘dajir’dir. *Az yağız* ifadesini ‘Az halkına ait kahverengi / toprak rengi at’ olarak anlamak daha doğru gibi görünmektedir. Çünkü bozkır yaşamında hem Moğollar hem de Türkler atları renklerine göre

isimlendiriyorlardı. *Yagız* atın rengini ifade ettiğine göre *az* da bu atın adını yahut alındığı yeri ifade etmelidir.⁶

2. Eylem Olarak Az-

2.1. ‘Şaşırarak, Sapmak, Yoldan Çıkmak, Yolunu Kaybetmek’ Anlamında Az-

Az- eylemi, eski Türk yazısıyla yazılmış el yazmalarında, sıklıkla bu anlamıyla kullanılmıştır. II. Türk Kağanlığı’ndan kalan yazıtlardan Ongi yazıtında, söz konusu ‘şaşırmak, sapmak’ anlamının olumsuz şekli kullanılmıştır. Az- eylemi, bu anlamıyla eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde de tanıklanmıştır.

[...] *azmasun tép yérçi yarat<t>ı yañılmazun tép bilgeg urtı azmaz yé[r]çi yañılmaz bilge unutm[m]az ötüğçi yañılmaz bétkéçi bilgelig yañılmaz yérçilig azmaz yañımsar bilge bol[maz] azmasar yérçi bolmaz [...]* “**Yolu kaybetmesin** diye kılavuz yarattı, yanılmasın diye bilge meydana .çıkardı. **Yoldan çıkmayan** kılavuz(dur), yanılmayan bilge(dir), unutmayan ricacı(dır), yanılmayan yazıcı(dır). Bilgesi (danışması) olan yanılmaz, kılavuzu olan **yolunu kaybetmez**. Yanılan olmasa bilge olmaz, **yolunu kaybeden** olmasa kılavuz olmaz.” (Or. 8212/78 A Fragmanı: A (B?) Yüzü, 6, 8, 13).

[...] *üze tuman turdı asra toz turdı kuş og<l>ı uça aztı kékik oğlı yügürü aztı kişi oğlı yoryu aztı [...]* “Yukarıdan sis bastırdı, aşağıdan toz kalktı. Kuş yavrusu uçarken **yolunu kaybetti**. (Dört ayaklı) yabanî hayvan yavrusu koşarken **yolunu kaybetti**. İnsanoğlu yürürken **yolunu kaybetti**.” [İrk Bitig 15] (Yıldırım, 2017, s. 36).

[...] *yol azsar ev tapmaz [...]* “yolu **şaşırsa** evi bulamaz” [T II Y 36. 13, 33] (Bang W. ve Gabain A. von, 1929, s. 246).

[...] *azmışlarka yolçı yértçi boltuñuz [...]* “(**yolunu**) **şaşırmışlara** rehber kılavuz oldunuz.” [T III D 260 3, 69] (Bang W. ve Gabain A. von, 1930, s. 190).

DLT’de ise *az-* bahsinde, *ol yol azdı* “o **yolu kaybetti, şaşırdı.**” denilmektedir. (Ercilasun – Akkoyunlu, 2015, s. 89). *Ula* maddesinin örneğinde ise *ula bolsa yol azmas bilig bolsa söz yazmas* “Arazide işaret olsa yol **kaybedilmez**; insanda da akıl olsa konuşmada yanlış yapmaz.” denilmektedir (Ercilasun - Akkoyunlu, 2015, s. 44). Az-

⁶ At adları ve renkleri konusunda daha fazla bilgi için bk. ED 909a, Doerfer, 1995, ss. 208-227; Sağol, 1995, ss. 126-146; Aalto, 2000, ss. 453-457; Clauson, 1965, ss. 161-166; Esin, 1965, ss. 167-227.

eylemi bu anlamıyla, Karahanlı Dönemi eserlerinden Kutadgu Bilig, Divân-ı Hikmet ve Kur'an Tercümesi'nde de kullanılmıştır.

2.2. 'Ayrılmak, Çekip Gitmek, Ölmek' Anlamında Az-

Az- eylemi, Yenisey bölgesi mezar taşı yazıtlarında, mecazî bir kullanımla, 'kişinin bu dünyadan ayrılması, ölmesi' anlamını kazanmıştır. Sözcük, 'kişinin yolunu şaşırarak bu dünyadan geçmesi, sevdiklerinden ayrılması' anlamında kullanılmıştır.

kün e ay a azdım "güneşten aydan **ayrıldım**." [E. 11. Begre, 2] (Aydın, 2019, s. 70).

sekiz adadlıg barımıg üçün yılku tüketi bardım a anta bökmedin e yuta ürünümüg e karamıg a azdım a "Sekiz ayaklı malım mülküm için, at sürüm tükeninceye kadar gittim. Onlara doymadım, ne acı! Soylu (ve) avam (halkımdan) **ayrıldım**." [E. 11. Begre, 3] (Aydın, 2019, s. 70).

êlim e kanım a bökmedim e yaşım yéti yétmiş azdım a "Yurduma, hanıma doymadım, Yaşım altmış yedi (iken) **ayrıldım (öldüm)**." [E. 11. Begre 6] (Aydın, 2019, s. 70).

bir yétmiş yaşımga kök teñride künke azdım esizim e "Altmış bir yaşında mavi gökteki güneşten **ayrıldım**. Ne yazık!" [E. 45. Köjeelig-Hovu, 5] (Aydın, 2019, s. 151).

<...>² oglum öz er azdım "<...> çocuklarım <...> **ayrıldım**." [E. 68. El-Bajı, 12] (Aydın, 2019, s. 182).

üç arguy art<d>ım esizim e adrı<l>tım a bökmedim e azmatım ay kü[n] <...>"Üç siperi arturdım, ne yazık ki ayrıldım. (Sizlere) doymadım, **ayrılmadım**, ay (ve) güneş <...>" [E. 42. Bay-Bulun I, 4] (Aydın, 2019, s. 142).

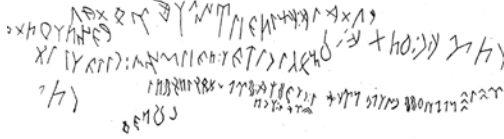
Yenisey bölgesi yazıtlarında, E 2 numaralı Uyük-Arjan yazıtının ilk satırında bir de *azış-* eylemi tanıklanmıştır. *Azış-* eylemi de tıpkı *az-* eyleminin verdiği 'ayrılmak, ölmek' anlamını taşımaktadır.

êşim <u>ırım azışdım "Eşim(den) çocuklarım(dan), **ayrıldım**." (Aydın, 2019, s. 47).

Az- eyleminin kazandığı bu mecazî 'ölüm' anlamı, eski Türk yazısıyla yazılmış yazıtlar, el yazmaları, eski Uygur Türkçesi ile Karahanlı Dönemi metinleri içerisinde, Yenisey yazıtlarından başka, Dağlık Altay Cumhuriyeti yazıtlarından A 7 Mendur-Sokkon 1-2 ve A 18 Bar-Burgazı I yazıtlarında tanıklanmıştır.

A 7 numaralı Mendur-Sokkon 1-2 yazıtının ilk satırında:

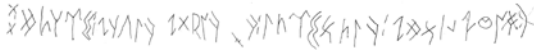
er (a)l(i) (a)l(a)r (a)pa ak yaddın öl(ü)p (a)z(a)r (e)rk(i)m[n]i ?
(e)l(i)g (a)d(a)ş(i)m ad(i)r(i)p öz (e)w(i)me /(e)w(i)ne t(e)z(i)tdi
“Erkeklik adı Atar Apa(dır). (O) Nefret dolu yabancılar yüzünden
öldü. Elli yoldaşımın gücünü (benden) ayırıp evime / evine
(obama/obasına) kaçmak zorunda bıraktı. / Erkeklik adı Atar
Apa(dır). (O) Nefret dolu yabancılar yüzünden **öldü**. Elli yoldaşımı
öldürüp obama dönmek zorunda bıraktı.”⁷ denilmektedir (Tıbıkova vd.
2012, ss. 131-132; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A7/A7_O.HTM,
05.10.2018).

[Fotoğraf 1: http://www.altay.uni-frankfurt.de/A7/MENSOK1_X.PNG (05.10.2018)]

A 18 numaralı Bar-Burgazı I yazıtında da:

ünt(e) (e)s(i)z(i)m e : éki (a)t (a)zd(u)rtı : kuyda k(i)s(i)(η>m)
(a)dr(i)l(i)m “Bağır! (Yas tut!) Ne yazık! Ne acı! İki at **öldürüldü**,
obada eşimden ayrıldım (öldüm).” denilmektedir (Tıbıkova vd. 2012,
ss. 109-110-111; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A18/A18_O.HTM,
05.10.2018).

[Fotoğraf 2: http://www.altay.uni-frankfurt.de/A18/BRBGZ1_X.PNG (05.10.2018)]

Yazıtta geçen az- eyleminin, mecazî ölüm anlamı taşıdığı açıkça
görülmektedir. Sözcük, -tUr- ettirgenlik eki alarak sözü edilen iki atın
öldürülmüş olduğunu ifade etmiştir⁸.

⁷ Farklı bir anlamlandırma denemesi için ayrıca bakınız: Kormuşin vd. 2016, s. 295.

⁸ Farklı okuma denemeleri için yukarıda verilen internet adresine bakılabilir, ayrıca: Kormuşin vd. 2016, s. 282.

2.3. Az- Eylemiyle Kurulan İkilemeler

Az- eylemi de tıpkı *az* adı gibi yalnızca eşselsilik, eş anlamlılık ve mecazî anlam kazanmanın yanında, ikileme teşekkülünde de kullanılmıştır.

2.3.1. az- *yañıl-*

Az- sözcüğü ile *yañıl-* sözcüğü yan yana kullanılarak ‘şaşırmak, yoldan çıkmak’ anlamında, yakın anlamlı bir ikileme oluşturulmuştur. Burada söz konusu ‘yolunu kaybetmek’ anlamı mecazidir:

[...] *altı yollug sansarta azıp yañılıp tögzinür* [...] “Altı yollu Samsara’da **yanılıp yoldan çıkıp** dönüp duran” [BTT XIII, Avalokiteşvara, 27] (Zieme, 1985, s. 123).

2.3.2. az- *yaz-*

‘Yoldan çıkmak, şaşırmak’ anlamına gelen *az-* sözcüğü Karahanlı Dönemi eserlerinde de kullanılmıştır. Kutadgu Bilig’de bu sözcüğün yanına, ‘şaşırmak, yanılmak’ anlamındaki *yaz-* eylemi getirilerek eş anlamlı bir ikileme oluşturulmuştur. Bu ikilemenin anlamı ‘yanılmak, şaşırmak’ olarak ifade edilebilir.

[...] *sözüg sözledeçi azar hem yazar* [...] “Sözü söyleyen **yanır, şaşırır**” [Kutadgu Bilig 205] (Arat, 1979, s. 37).

2.3.3. *adrılma- azma-*

Bu ikilemenin unsuru olan *azma-* eylemi, II. Türk Kağanlığından kalma yazıtlarda olumlu şekliyle geçmemektedir. Bu da o dönemde *az-* eyleminin de kullanıldığını göstermektedir. Burada *azma-* eylemi bir ileri ögedir ve ‘yoldan çıkmamak, sapmamak’ anlamını karşılamaktadır.

[...] *kañ yorıp éltériş kağanka adrılmadok yañılmadok teñri bilge kağanta adrılmalım azmalım téyin ança ütledim* [...] “Baba, ilerleyip Elteriş Kağan’dan ayrılmadığı, hata yapmadığı, Aziz Bilge Kağan’dan **ayrılmayalım, doğru yoldan çıkmayalım**” diye öylece öğüt verdim.” [O K 3] (Aydın, 2017, s. 125).

2.3.4. *azıp kal- adrıl-*

Bir diğer ikileme ise E 10 numaralı Yenisey bölgesi yazıtı olan Elegest I yazıtında geçen *azıp kal- adrıl-* ikilemesidir. Bu ikilemeyi oluşturan unsurlardan her ikisi de kazandıkları mecazî ‘ölüm’ anlamıyla dikkat çekmektedir. Yenisey bölgesi yazıtlarının tamamında ve bazı Dağlık Altay Cumhuriyeti ile Kırgızistan yazıtında, *adrıl-*

eylemi mecazî bir anlam kazanarak 'kişinin bu dünyadan ve sevdiklerinden ayrılması; ölmesi' anlamında kullanılmıştır. Böylelikle *adrl-* ve *az-* eylemleri, eş anlamlı bir ikileme oluşturmuştur.

êlim utuşıña azıp kala<y>ın adrılayın [...] "Yurdum uğruna **çekip gideyim, ayırlayum (öleyim)**" [E 10. Elegest I, 9] (Aydın, 2019, s. 65).⁹

SONUÇ

Dış dünyada var olan sınırsız sayıda varlığın, diğerlerinden kendilerini ayıracak bir ada sahip olmaları gerekmektedir. Diller, sınırı olmayan söz konusu varlıklara ad bulma konusunda, temelde seslerden faydalanır. Ancak bir dilin üretebileceği ses sayısı 45-50 dolayındadır. Bu durumda, diller bu sınırlı sayıda sesi kullanarak sınırsız sayıdaki kavrama ad vermek zorunda kalır.

Sözü edilen zorunlulukta, diller farklı yollara başvurmaktadır. Dillerin kullandıkları bu yöntemlerden en etkilisi belki de sözcükler arasında kurulan anlam ilişkileridir. Sözcükler arasında kurulan eş seslilik, eş anlamlılık ve hatta zıt anlamlılık bağları sayesinde diller, sözü edilen sınırlılıkta yeni kavramlara ad bulabilme imkânına kavuşmaktadır. Ayrıca sözcüklerin tek başına kazandıkları terim, yan ve mecaz anlamlar da bu kapsamda değerlendirilmektedir. Sözcük kökleri de ayrıca ortak kök veya sesteş kök özelliği göstermekte, bu da aynı kökün hem eylem hem de ad olarak kullanılabilme imkânını sağlamaktadır. Bu anlamsal çatallaşma ve ortaklıklar üzerinden, diller ayrıca ikilemeler de kurmaktadır. İkilemeler, üstlendikleri anlatımı güçlendirme ve sözü güzelleştirme fonksiyonlarının yanında, eldeki sesleri ve sözleri kullanarak yeni kavramlar türetme noktasında da katkı sağlamaktadır.

Dillerin kullandığı bu mekanizmalardan pek çoğu, eski Türkçede sıklıkla kullanılan *az* sözcüğü üzerinde de işlemektedir. *Az* sözcüğü öncelikle sesteş kök niteliğindedir. Yazılış itibarıyla aynı olan *az* adı ile *az-* eylemi arasında, anlamsal hiçbir bağlantı yoktur. *Az* sözcüğü yalnızca ad olarak dahi dört farklı anlamı karşılamaktadır. *Az* sözcüğü ad olarak yan anlamlar kazanmış olmanın yanında, Eski Türkçe Dönemi'nde altı farklı ikilemenin de unsuru olmuştur. Böylelikle *az* sözcüğü ad olarak pek çok anlamsal boyut kazanmıştır. *Az-* eylemi de Eski Türkçe Dönemi'nde iki farklı anlamı karşılamaktadır. Bu anlamlardan bir tanesi olan mecazî 'ölüm' anlamı hayli dikkat

⁹ Kormuşin vd. 2016, s. 71'de aynı satır *êlim utuşıña bir kalnu (...m kunçuyım ... şa er y'girmen) erdi ayıt-a* "Devletimin zaferi içinyaparak.... oldum. Ne acı!" şeklinde okunmuş ve anlamlandırılmıştır.

çekicidir. Kötü izlenimleri olan ölüm olayının, 'kişinin sevdiklerinden ayrılması, bu dünyadan çekip gitmesi, yolunu şaşırarak kaybolması' şeklinde ifade edilmesi, Türk dilinin henüz Eski Türkçe Dönemi'nde dahi ne derece işlenmiş bir dil olduğunun başka bir göstergesidir. Türk dilinin ilk yazılı belgelerinde kullanılan *azıp kal- adrıl-* ikilemesinin her iki unsuru da kendi temel anlamları dışında mecazî bir anlam kazanmıştır. Yani sözcükler hem mecazî anlamlar kazanmış hem de kazanılan bu mecazî anlamların aynılığından hareketle eş anlamlı bir ikileme oluşturmuştur. Bu da gösteriyor ki Türk dili 8. yüzyıldan çok daha öncesinde bu tip bir manevrayı yapabilecek olgunluğa ulaşmıştır.

Az sesteş kökünün hem ad olarak hem eylem olarak kazandığı farklı anlamlar, eski Türkçenin bütünlüğü içerisinde, bağlamlarıyla birlikte ortaya konulmuştur. Eski Türkçe kavramıyla kastedilen elbette Orhon, Uygur ve Karahanlı devirleridir. Yapılan bu çalışma bu yönüyle araştırmacılara, bir sözcüğün, o dilin çağdaş lehçeleri arasında görülebilecek farklılık ve aynılıklarını sezebilme imkânını sunmaktadır. Dahası aynı sözün, bir dilin tarihsel dönemleri içerisinde, ne gibi değişimlerle devamlılığını sağladığı, kullanımdan düştüğü veya ne tip anlamsal/yapısal çatallaşmalara uğradığı da bu çalışmayla ortaya konulmuştur.

KAYNAKÇA

- Aalto, P. (2000). Orhon Yazıtlarındaki At İsimleri Üzerine. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2000 / II, S. 587, 453-457.
- Ağakay, M. A. (1953). İkizlemeler Üzerine I-II. *Türk Dili Dergisi*, C. II, S. 16-17.
- Ağakay, M. A. (1954). Türkçede Kelime Koşmaları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 97-104.
- Aksan, D. (2014). *En Eski Türkçe'nin İzlerinde: Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlatıldığı Gerçekler*. İstanbul.
- Aktan, B. (2008). Divanü Lûgati't-Türk'ün Söz Varlığında Yer Alan İkilemeler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 28, 1-12.
- Akyalçın, N. (2007). *Türkçe İkilemeler Sözlüğü*. (1. Baskı), Anı Yayıncılık, Ankara.
- Alimov, R. (2014). *Tanrı Dağı Yazıtları Eski Türk Runik Yazıtları Üzerine Bir İnceleme*. (1. Baskı), Kömen Yayınları, Konya.

- Alyılmaz, C. (1994). *Orhun Yazıtları'nın Söz Dizimi*. Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.
- Alyılmaz, C. (2004). *Eski Türkçenin Söz Varlığının Düz ve Ters Dizimi*. Kurmay Basım Yayın Dağıtım, Ankara.
- Alyılmaz, C. (2005). *Orhun Yazıtları'nın Bugünkü Durumu*. Kurmay Basım Yayın Dağıtım, Ankara.
- Alyılmaz, C. (2008). *(Kök)türk Harfli Yazıtların İzinde*. Karam Yayınları, Ankara.
- Alyılmaz, S. (2013). Güncel Türkçe Sözlük'te Yer Alan Argo Nitelikli Kavram İşaretleri. *Leyla Karahan Armağanı*, 165-192.
- Arat, R. R. ve Eberhard, W. (1936). *Türkische Turfan Texte VII*. ABAW, Berlin.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig, I Metin*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Arat, R. R. (1991). *Eski Türk Şiiri*. (3. Baskı), Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Arat, R. R. (2006). *Edib Ahmed B. Mahmud Yükeki, Atabetü'l-Hakayık*. Türk Dil Kurumu Yayınları: 142, Ankara.
- Aydın, E. (2015). *Yenisey Yazıtları*. (1. Baskı), Kömen Yayınları, Konya.
- Aydın, E. (1997). Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler. *Türk Dil Kurumu Türk Dili Dergisi*, S. 577, 417-421.
- Aydın, E. (2017). *Orhon Yazıtları Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*. (1. Baskı), Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul.
- Aydın, E. (2018). *Uygur Yazıtları*. (1. Baskı), Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul.
- Aydın, E. (2019). *Sibirya'da Türk İzleri Yenisey Yazıtları*. Kronik Kitap, İstanbul.
- Bang, W. ve Gabain, A. von. (1929). *Türkische Turfan Texte I*. ABAW, Berlin.
- Bang, W. ve Gabain, A. von. (1929). *Türkische Turfan Texte II*. ABAW, Berlin.
- Bang, W. ve Gabain, A. von. (1930). *Türkische Turfan Texte III*. ABAW, Berlin.

- Bang, W. ve Gabain, A. von. (1930). *Türkische Turfan Texte IV*. ABAW, Berlin.
- Bang, W. ve Gabain, A. von. (1931). *Türkische Turfan Texte V*. ABAW, Berlin.
- Bang, W. vd. (1934). *Türkische Turfan Texte VI*. ABAW, Berlin.
- Barutçu Özönder, S. (2006). Çöyr Yazıtı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3, s. 108-124.
- Baskakov, N. A., ve Toşçakova, T. M. (1947). *Oyrotsko-Ruskiy Slovar/Oçerk Grammatiki Oyrotskogo Yazıka*. Moskova.
- Caferoğlu, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. (3. Baskı), Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Bazin, L. (1993). Quelques remarques d"Epigraphie Turque ancienne. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 3, s. 33-41.
- Bazin, L. (2011). *Eski Türk Dünyasında Kronoloji Yöntemleri*. çev. Vedat Köken, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, G. (1965). Turkish and Mongolian Horses and use of Horses, An Etymological Study. *Central Asiatic Journal*, Vol. 10, No. 3/4, Proceedings of the VIIth Meeting of the Permanent Internatinnal Altaistic Conference:: 29 Ağustos-3 Eylül 1964, 161-166, Harrassowitz Verlag.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University.
- Çağatay, S. (2008). Uygurcadaki Hendiadyoinler. *Prof. Dr. Saadet Çağatay'ın Yayınlanmamış Tüm Makaleleri*, C. I., Ayaz Tahir Türkistanlı İdil-Ural Vakfı, İstanbul.
- Çetin, E. (2017). *Altun Yaruk Sekizinci Kitap (Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları, Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin)*. (1. Baskı), Karahan Kitabevi, Adana.
- Doerfer, G. (1963-1975). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen I-IV. Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Veröffentlichungen dr orientalischen Kommission 10*, Wiesbaden.
- Doerfer, G. (1995). Türkische Farbbezeichnungen und Pferdezucht. *Central Asiatic Journal*, Vol. 39, No. 2, 208-227, Harrassowitz Verlag.

- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2015). *Kâşgarlı Mahmud Divânü Lugâti't-Türk (Giriş - Metin - Çeviri - Notlar - Dizin)*. (2. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ercilasun, A. vd. (1992). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I-II*. (2. Baskı), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Erdem, M. D. (2005). Harezmi Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine. *Bilig*, Bahar 2005, Sa. 33, 189-225.
- Esin, E. (1965). The Horse in Turkic Art, *Central Asiatic Journal*, Vol. 10, No. 34. Proceedings of the VIIIth Meeting of the Permanent Internatinnal Altaistic Conference: 29 Ağustos-3 Eylül 1964 (Aralık 1965), 167-227, Harrassowitz Verlag.
- Foy, K. (1899). Studien zur Osmanischen Syntax, Das Hendiadyon und die Wortfolge ana baba. *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen (MSOS)*, C. II, Böl. II, 1899, 105-136.
- Gabain, A. von. (1954). *Türkische Turfan Texte VIII*. ABAW, Berlin.
- Gabain, A. von. (1958). *Türkische Turfan Texte IX*. ABAW, Berlin.
- Gabain, A. von. (1959). *Türkische Turfan Texte X*. ABAW, Berlin.
- Gabain, A. von. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. (çev. Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Gemalmaz, E. (2010). *Türkçenin Derin Yapısı* (Haz. C. Alyılmaz ve O. Mert). Ankara.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Hamilton, J. R. (1998). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Hatipoğlu, V. (1981). *Türkçede İkilemeler*. (2. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Hazai, G. ve Zieme, P. (1970). *Fragmente der uigurischen Version des 'Jin'gangjing mit den Gâthâs des Meister Fu'. Nebst einem Anhang von T. Inokuchi*. Berlin (Berliner Turfan-Texte I).
- Hirik, E. (2018). Türkçede Tekrarlı Yapı Sınıfları. *Türkiyat Mecmuası*, 28/2, s. 37-65.
- http://www.altay.uni-frankfurt.de/A18/BRBGZ1_X.PNG
(05.10.2018)

- http://www.altay.uni-frankfurt.de/A18/A18_O.HTM (05.10.2018)
- http://www.altay.uni-frankfurt.de/A7/MENSOK1_X.PNG
(05.10.2018)
- http://www.altay.uni-frankfurt.de/A7/A7_O.HTM (05.10.2018)
- Kara, G., ve Zieme, P. (1976). *Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung*. Akademie Verlag Berlin (Berliner Turfan-Texte VII).
- Kara, G ve Zieme, P. (1977). *Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas "Tiefer Weg" von Sa-skya Pandita und der Manjuśīnāmasaṅgīti*. Akademie Verlag Berlin, Berlin (Berliner Turfan-Texte VIII).
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk, Giriş, Metin ve Dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kormuşin, I. vd. (2016). *Yenisey-Altay-Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler*. (1. Baskı), BilgeSu Yayınları, Ankara.
- Malov, S. Ye. (1952). *Yeniseyskaya pis'mennost' Tyurkov, textı i perevodı*. Moskva-Leningrad.
- Mert, O. (2009). *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtları'ndan Tes - Tariat - Şine Us*. Belen Yayıncılık, Ankara.
- Mert, O. (2015). *Köli Çor Yazıtı ve Anıt Mezar Kompleksi*. Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.
- Nadelyayev, V. M. vd. (1969). *Drevnyurkskiy Slovar'*. Leningrad.
- Orkun, H. N.. (2011). *Eski Türk Yazıtları*. (3. Baskı), Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Ölmez, M. (2017). Eski Uygurca İkillemeler Üzerine. *Belleten*, 65 (2), 243-311.
- Ölmez, Z. (1997). K. Kutadgu Bilig'de İkillemeler (1). *Türk Dilleri Araştırmaları*, S. 7, 19-40.
- Ölmez, Z. K. (1998). Kutadgu Bilig'de İkillemeler (2). *Bahşi Öğdisi 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrborn Armağanı*, (1. Baskı), eds. Mehmet Ölmez - J. Peter Laut, Simurg Yayıncılık. [Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 21], İstanbul-Freiburg.
- Rozental, D. ve Telenkova, M. A. (1976). *Slovar Spravočnik*. Lingvističeskix Terminov, Moskova.

- Röhrborn, K. (1971). *Eine uigurische Totenmesse. Text, Übersetzung, Kommentar*. Berlin (Berliner Turfan-Texte II).
- Röhrborn, K. (1977). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, Lieferung I, a-agrig*. Franz SteinerVerlag GMBH, Wiesbaden.
- Sağol G. (1995). Tarihi Şivelerde At Donları. *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, Türkiye Jokey Kulübü, 126-146, İstanbul.
- Sev, G. (2004). Divanı Lûgati't-Türk'te İkillemeler. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. LXXXVIII, Ekim 2004, S. 634, 497-510.
- Şen, S. (2002). *Eski Uygur Türkçesinde İkillemeler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Samsun. (Türkiye).
- Tekin, Ş. (1976). *Uygurca Metinler II Maytrisimit*. Sevinç Matbaası, Ankara.
- Tekin, Ş. (1980). *Maitrisimit Nom Bitig, Die Uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāsika-Schule. 1. Teil: Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen, 2. Teil: Analytischer und lücklaufiger Index. Berliner Turfantexte IX*, Berlin.
- Tekin, T. (1997). The first Altınkök Inscription, *Turkic Languages 1 / 2*, 210-226.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. (2. Baskı), TDAD, İstanbul.
- Tıbıkova, L. vd. (2012). *Katalog Drevnetyurkskih Runičeskix Pamyatnikov Gornogo Altaya*. (1. Baskı), Gorno-Altaysk, Gorno-Altaysk Gosudarstvennyy Universitet.
- Toparlı, R. vd. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. (2. Baskı). Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Toprak, F. (2005). Harezmi Türkçesinde İkillemeler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü*, C. V, S. 2, 277-292.
- Tuna, O. N. (1983). Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkillemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi. *Türk Dil Kurumu Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1982-1983*, 163-228.
- Üstünova, K. (1998). Dede Korkut Destanlarında Aralıklı İkillemeler. *Türk Dili, Türk Dil Kurumu*, S. 557, 464-470.

- Wilkens, J. (2007). *Edition des alttürkisch-buddhistischen Kşanti Kılğuluk Nom Bitig*. Berlin (Berliner Turfan-Texte XXV).
- Yıldırım, F. (2017). *İrk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili*. (1. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Zieme, P. (1975). *Manichäisch-türkische Texte*. Berlin (Berliner Turfan-Texte V).
- Zieme, P. (1985). *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren*. Berlin (Berliner Turfan-Texte XIII).